

Beata Michalec
Akademia Finansów i Biznesu Vistula
ORCID 0000-0002-3001-2382

doi.org/10.34765/sp.0322.a02

DZIAŁANIA SPOŁECZNE NA RZECZ ODBUDOWY ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE NA PRZYKŁADZIE TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Streszczenie

Środowisko historyczne Warszawy (i nie tylko) wielokrotnie podkreślało konieczność odbudowy Zamku oraz domagało się rozpoczęcia przygotowanych prac naukowych i konserwatorskich. Na plenarnych zebraniach Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, od momentu powołania do życia stowarzyszenia, corocznie podejmowano uchwałę o potrzebie odbudowy Zamku i podjęciu gruntownych badań nad jego dziejami. Członkowie TPW organizowali akcje społeczne, szerząc ideę odbudowy pomnika kultury polskiej. Największym autorytetem w dziele odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie był prof. Stanisław Lorentz, dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, zarazem współzałożyciel i pierwszy prezes TPW. W niniejszym artykule przedstawiono wielki wkład społeczny członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dzieło odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Społeczne zaangażowanie i ofiarność przekroczyły wszelkie oczekiwania. Dzięki niestrudzonej postawie Stanisława Lorentza i wielu działaczy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, dziś Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum, Rezydencja Królów i Rzeczypospolitej wkroczył w jubileusz 50-lecia odbudowy.

Słowa kluczowe: społeczeństwo, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Zamek Królewski, odbudowa, historia.

Kody JEL: N34

Studium przypadku.

SOCIAL ACTIVITIES FOR THE RECONSTRUCTION OF THE ROYAL CASTLE IN WARSAW ON THE EXAMPLE OF THE SOCIETY OF FRIENDS OF WARSAW

Summary

The not only historical society of Warsaw has repeatedly emphasized the need to rebuild the Royal Castle and demanded that the prepared scientific and conservation works need to be started. At the plenary meetings of the Society of Friends of Warsaw, from the moment the association was established, a resolution was passed every year about the need to rebuild the Royal Castle and to undertake thorough research into its history. TPW members organized social campaigns, spreading the idea of rebuilding a monument of Polish culture. The greatest authority in the reconstruction of the Royal Castle in Warsaw was prof. Stanisław Lorentz, director of the National Museum in Warsaw, co-founder and first president of TPW. This article presents the great social contribution made by the members of the Society of Friends of Warsaw to the reconstruction of the Royal Castle in Warsaw. The social commitment and generosity of the society exceeded all expectations. Thanks to the tireless attitude of Stanisław Lorentz and many activists of the Society of Friends of Warsaw, today the Royal Castle in Warsaw – Museum – The Residence of the Kings and (Commonwealth) the Republic of Poland entered the 50th anniversary of reconstruction.

Keywords: Society, Society of Friends of Warsaw, The Royal Castle, reconstruction, history.

JEL Codes: N34

Case study.

Wprowadzenie

Walka o Zamek Królewski w Warszawie rozpoczęła się już we wrześniu 1939 r., trwała przez całą okupację oraz po zakończeniu działań wojennych. Pod wpływem presji społecznej ówczesna władza zmieniła politykę i stanowisko w zakresie odbudowy tak ważnego gmachu historycznego. Naród polski zdecydowany był odbudować Zamek Królewski w Warszawie i ponieść koszty z tym związane.

W 1963 r., w tym samym, w którym powołano do życia Towarzystwo Przyjaciół Warszawy (TPW), postanowiono uporządkować teren zamkowy przez wzniesienie murków na obrysie fundamentów gmachu zamkowego. Nie tylko w gronie miłośników miasta mówiono, że utworzony park na gruzach Zamku wywołał niepokój prof. Stanisława Lorentza dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie, prezesa TPW. Trzeba pamiętać, że to prof. Lorentzowi zawdzięczamy odbudowę Zamku Królewskiego w stolicy, gdyby nie jego zacięty upór w walce z ówczesną władzą, „po Zamku istniałby do dziś tylko zarys fundamentów, ułożony z ciemniejszej kostki brukowej”. O odbudowę Zamku zaczęła się upominać również emigracja. Od samego początku swojej działalności Towarzystwo Przyjaciół Warszawy aktywnie włączyło się w działania na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, organizując akcje społeczne, szerząc ideę odbudowy pomnika kultury polskiej.

Głos emigracji

Podczas Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW 13 marca 1967 r., w lokalu Towarzystwa Ekonomicznego przy Nowym Świecie, padł wniosek o powołanie komisji do spraw odbudowy Zamku warszawskiego (Lorentz 1971, s. 71). Od 1966 roku do TPW nadchodziła korespondencja od zagranicznego komitetu. Towarzystwo otrzymało list od Zrzeszenia Polonii Brytyjskiej w Londynie, które chciało sfinansować powstanie filmu o Zamku Królewskim w Warszawie (*Protokoły z posiedzeń Prezydium...* 1967). To właśnie w Londynie powstał Komitet Honorowy Funduszu Odbudowy Zamku Królewskiego, który w 1967 r. został przekształcony w Zagraniczny Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie.

W lipcu 1970 r. dobiegła końca trzyletnia kadencja władz, a odbudowa Zamku nie miała szans na realizację, Komitet londyński postanowił się

rozwiązać. Nie wiadomo komu przekazać zebrane fundusze na odbudowę Zamku. Zwrócono się oficjalnie do Stanisława Lorentza, który wskazał, że najwłaściwszą organizacją będzie TPW. W zachowanym liście, adresowanym do Stanisława Lorentza, prezesa TPW, Komitet oficjalnie zwrócił się do profesora z prośbą: „Powołanie takiego Komitetu w Polsce przyczyniłoby się również do zorganizowania analogicznych, jak nasz w Londynie, komitetów w krajach, gdzie osiedlili się Polacy. Dlatego też zwracamy się do Wielce Szanownego Pana Profesora z gorącą prośbą o udzielenie swojego poparcia w naszych zamierzeniach w sprawie powołania do życia Centralnego Krajowego Społecznego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie” (*Odbudowa Zamku... 1967–1984*). W odpowiedzi na list Lorentz napisał: „uprzejmie zawiadamiam, że jest gorącym pragnieniem i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i moim osobiście, by powstał w Polsce Centralny Społeczny Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, który by kontynuował działalność w kraju i współpracował z Zagranicznymi Komitetami Odbudowy Zamku”¹.

W związku z brakiem poparcia dla działalności przez oficjalne władze państwowe i wywieranie nacisku w kierunku zaniechania wszelkiej działalności, Komitet postanowił rozwiązać się. W tej sytuacji zwrócono się do TPW o przejście opieki nad zebranymi przez emigrację funduszami. Wiedzano, że TPW to organizacja, której odbudowa Zamku nie była obojętna. Towarzystwo użyło swojego konta bankowego do wpłat na odbudowę Zamku po zawieszeniu działalności londyńskiego Komitetu. Narodowy Bank Polski Departament Zagraniczny wyraził zgodę 18 listopada 1970 r. na przyjęcie w depozyt bankowy funduszy przez TPW (*Odbudowa Zamku ... 1967–1984*).

Wykorzystanie konta bankowego TPW było również podyktowane napływającymi listami – prośbami skierowanymi do prezesa Lorentza: „Wielce Szanowny Panie Dyrektorze. Dziś pierwsza rocznica śmierci mego przyjaciela, wielkiego miłośnika Warszawy – Karola Borysewicza. Nie doczekał od odbudowy Zamku Królewskiego – o co tak starannie zabiegał. Wiem, że Szanowny Pan wzrusza skały by tego celu dopiąć. Za kilka dni wernisaż mej pierwszej wystawy (na gruncie malarskim jestem amatorem), z której części dochodu – jeśli taki będzie – przekazana zostanie na konto PKO (...), depozytu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Kto, co opóźnia odbudowę Zamku – mimo tylu decyzji władz najwyższych?” (*Korespondencja ogólna... 1967–1970*)². Stanisław

---

¹ List prof. Stanisława Lorentza skierowany był do dr. Ignacego Czaykowskiego, prezesa Zagranicznego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego, Warszawa, 3 lutego 1968 r.

² List Jana Pawłowskiego, Paryż, 26 marca 1967 r.

Lorentz otrzymał znaczący list od Bolesława J. Gaweckiego, emerytowanego profesora zwyczajnego, który pisał: „(...)otrzymałem nagrodę naukową im. Włodzimierza Pietrzaka, wynoszącą 25 tys. zł. Sumę tę chciałbym przeznaczyć na odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie”. Suma ta została przekazana po utworzeniu Obywatelskiego Komitetu w styczniu 1971 roku (*Siedem wieków Zamku Królewskiego...* 1972, s. 382–383).

Działania społeczne na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego

Środowisko historyków Warszawy wielokrotnie podkreślało konieczność odbudowy Zamku i domagało się rozpoczęcia przygotowania szczegółowych prac naukowych i konserwatorskich, mimo że w roku 1945 rozpoczęto badania archeologiczne i architektoniczne. Te jednak nie były wystarczające (Koczorowska-Pielińska 1979, s. 239). Wiosną 1969 r. TPW, wspólnie z Instytutem Historii Polskiej Akademii Nauk, Towarzystwem Miłośników Historii, Muzeum Narodowym powołało Komisję Badań Historii Zamku Królewskiego, która w 1971 r., już po podjęciu decyzji o odbudowie, została przekształcona w Komisję Naukową OKOZK (*Sprawozdanie z działalności...* 1973, s. 6).

Po ogłoszeniu decyzji przez ówczesne władze, że Zamek Królewski będzie odbudowany, 26 stycznia 1971 r. odbyło się inauguracyjne posiedzenie Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie (OKOZK), którego przewodniczącym został Józef Kępa, I sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR, a jednym z wiceprzewodniczących – prof. Stanisław Lorentz, najwytrwalszy orędownik odbudowy (Lorentz 1986, s. 70). Pieniądze zbierane w kraju i za granicą trafiły już na konto powołanego OKOZK.

Zarząd Główny TPW uchwałą z 3 lutego 1971 r., na specjalnym uroczystym zebraniu z udziałem prezesów wszystkich oddziałów terenowych, włączył struktury stowarzyszenia „w dzieło powrotu Zamku Królewskiego, którego odbudowa spełnia najgorętsze pragnienia olbrzymiej większości Narodu Polskiego oraz wielomilionowej rzeszy naszych rodaków na wszystkich kontynentach kuli ziemskiej” (Lorentz 1986, s. 82). Kierownictwo akcji powierzono urzędującemu wiceprezesowi TPW, inż. Jerzemu Grabowskiemu. W wydanej odezwie apelowano do swoich członków: „Wierzmy, że ofiarna, wypróbowana, wielotysięczna rzesza członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy włączy się całym sercem do tej bliskiej każdemu Polakowi sprawy i przyczyni się

walnie do odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, nie szczędząc ofiar pieniężnych oraz powszechnego wkładu pracy społecznej”. W ślad za apelem TPW nastąpiły dalsze, o coraz szerszym kręgu oddziaływania, docierając do wielu odbiorców. Podobne apele wystosował Związek Literatów Polskich, Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich. Na adres OKOZK, który mieścił się przy placu Zamkowym 10, gdzie miało swoją siedzibę TPW, napływały setki listów, a na konto – wpłaty pieniężne. Sprawa nabrała ogólnonarodowego charakteru, „budząc zaangażowanie uczuciowe w stopniu, jakiego trudno było się spodziewać” (*Apel...* 1971, s. 2–3).

W Muzeum Narodowym w Warszawie błyskawicznie zorganizowano wystawę *Zamek Królewski w Warszawie*. Pracownicy w czynie społecznym przygotowali ekspozycję z ocalałych z pożogi zbiorów zamkowych i detali. Z okazji tej wystawy otwarty został punkt zbiórki datków na odbudowę Zamku obsługiwany przez dyżurujących członków TPW (*Apel...* 1971, s. 2–3).

Z okazji Miesiąca Warszawy TPW wspólnie z Polskim Radiem i Telewizją zorganizowało w Sali Kongresowej we wrześniu 1971 r. uroczysty koncert *Zamkowa Godzina* pod hasłem *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Polskie Radio i Telewizja na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie*. We wstępie *Słowo o Zamku* wygłosił prof. Lorentz. W koncercie wystąpiła Wielka Orkiestra Polskiego Radia i Telewizji pod dyrekcją Stefana Rachonia. Transmisję z koncertu prowadziło Polskie Radio, miliony widzów w całym kraju oglądały koncert w telewizji. Do TPW po koncercie dzwonili mieszkańcy z całej Polski, nadchodziły także gratulacje listowne. Oddźwięk pierwszego tego typu koncertu był bardzo duży, ludzie samoistnie rozpoczęli wpłacać na konto odbudowy Zamku fundusze, traktując to jako kwestię honorową. Na OKOZK przekazano całkowity dochód z koncertu, zgodnie z uroczystą deklaracją opatrzoną lakową pieczęcią i własnoręcznymi podpisami zespołu wykonawców. Uroczyste wręczenie dochodu z koncertu odbyło się w Biurze OKOZK (*Imprezy...* 1963–1991).

Z inicjatywy Oddziału Częstochowa TPW wystosowano apel, aby we wszystkich miastach powiatowych w kraju zostały powołane społeczne komitety odbudowy Zamku. Częstochowianie wpłacili na konto OKOZK ponad dwa miliony złotych, w tym ponad osiemset tysięcy złotych pracownicy różnych przedsiębiorstw i instytucji wrzucili do „Warszawskiej skarbonki”, którą jako dar dla TPW wykonał rzemieślnik Antoni Tomczyk. Skarbonka, pięknie ukuta na kształt starej warszawskiej latarni, przekazana została uroczysto Prezydium Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu. Przez kilka lat przekazywana była z przedsiębiorstwa do przedsiębiorstwa, z instytucji

do instytucji, obiegając sto zakładów pracy (*Imprezy...* 1963–1991). W warszawskim Klubie „Stodoła”, Oddział Ochota TPW i Centralny Klub Studencki Politechniki Warszawskiej w dniu 17 stycznia 1972 r. zorganizowali projekcję filmu o Zamku Królewskim *Godzina 11.15* połączoną z prelekcją (*Imprezy...* 1963–1991). W tym filmie ukazany został „dramat planowanego ścierania Zamku z powierzchni ziemi. Było to wspólne dzieło reżysera Ludwika Perckiego i scenarzysty inż. arch. Stanisława Jankowskiego” (członka TPW), zrealizowane w 1971 r. (Czeczot-Gawrak 1979, s. 372).

Na posiedzeniu OKOZK (26 stycznia 1972 r.) w swoim przemówieniu Jerzy Majewski, przewodniczący Prezydium Stołecznej Rady Narodowej, stwierdził m.in.: „spośród organizacji społecznych poważny udział w gromadzeniu środków miało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy”. Od samego początku powołania do życia OKOZK, pięciu członków TPW weszło w jego skład na czele z prof. Stanisławem Lorentzem, byli to również prof. Janusz Durko, prof. Juliusz Wiktor Gomulicki, dr Jerzy Grabowski, dr Józef Kazimierski, prof. Marian M. Drozdowski.

W roku powołania OKOZK, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowało odczyty, prelekcje, koncerty i projekcje filmu. Ogółem zorganizowano 49 spotkań promujących odbudowę Zamku, podczas których prowadzono zbiórkę funduszy. W spotkaniach tych brało udział ok. 9 tys. osób. Oddział Centrum TPW zorganizował w kinie „Aurora” 22 seanse filmu dokumentalnego *Godzina 11.15*. Film obejrzało ponad 4 tys. osób. Wielkim osiągnięciem Oddziału Centrum TPW była imponująca zbiórka pieniędzy na odbudowę Zamku (ok. 3 mln zł).

Wysłano 12 tys. apeli do członków wspierających TPW w sprawie przekazania wpłat na odbudowę Zamku, a także wysłano bezpłatnie członkom stowarzyszenia 900 egzemplarzy tygodnika „Stolica” poświęconego odbudowie. Towarzystwo opracowało *Gawędę o Zamku*, kompendium wiedzy na użytek szkół i zakładów pracy. Autor inż. Jerzy Grabowski zawarł w niej wymowne słowa: „Warszawa bez odbudowy Starego i Nowego Miasta, bez wijącego się wdzięcznie nad skarpą wiślaną szlaku Zamek – Belweder, bez pełnej polotu i najwyższego kunsztu kompozycji przestrzennej Krakowskiego Przedmieścia, bez monumentalnych gmachów Teatru Wielkiego, Pałacu Rzeczypospolitej przy placu Krasińskich straciłaby własną twarz. Twarz ta – do chwili odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie – była potwornie zeszepecona. I rolą naszego pokolenia jest tę koszmarną, tragiczną bliźnę wyrównać” (Grabowski 1971, s. 2).

Pragnąc utrwalić wspomnienia związane z Zamkiem, 18 grudnia 1971 r. TPW wspólnie z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy za pośrednictwem

prasy zwróciło się z apelem do społeczeństwa polskiego o nadsyłanie wspomnień. Zamierzeniem organizatorów było zgromadzenie jak najpełniejszego materiału dotyczącego przede wszystkim osobistych, autentycznych wspomnień, wszelkich form toczącego się życia, zwłaszcza w latach 1918–1939. Cenne miały być wspomnienia ludzi pracujących przy przywracaniu Zamkowi jego historycznej postaci, architektów, sztukatorów, malarzy, rzeźbiarzy, murarzy, instalatorów, funkcjonariuszy zamkowych każdego szczebla, jak również ludzi, którzy mieszkali i pracowali na Zamku, uczestniczyli w recepcjach zamkowych, bądź stykali się z jego mieszkańcami. W odpowiedzi na apel, w latach 1972–1976 swoje wspomnienia do TPW nadesłali m.in.: Janina Sulkiewicz i Jadwiga Radlińska, córki poległego przy ratowaniu Zamku w 1939 r. kustosa Kazimierza Brokła; Julian Kulski, wiceprezydent Warszawy w latach 1934–1939; prof. Stanisław Lorentz; Monika Żeromska, córka pisarza. W archiwum TPW znajduje się pełny wykaz osób, które nadesłały swoje wspomnienia (Gutkowski 1999, s. 100–101).

Walczyk o Zamku śpiewany po raz pierwszy przez Państwowy Zespół Ludowy Pieśni i Tańca „Mazowsze” na jednym z warszawskich koncertów, stał się od chwili premierowego wykonania ulubioną piosenką warszawiaków. Nie tylko społeczność warszawska upominała się o nagranie tego „bestseleru” na płycie. Fani Zespołu „Mazowsze” przesyłali do Karolina prośby o nuty i tekst piosenki. Jak podkreślała prasa: „Ta piękna piosenka niestety nie została dotąd wydana. Nie ma też nagrania płytowego tego utworu. A szkoda” („Mazowsze”... 1971, s. 2). Mira Zimińska-Sygietyńska wprowadziła *Walczyk o Zamku* do programu zespołu. Z okazji imienin prof. Stanisława Lorentza, na tekście *Walczyka o Zamku* znalazła się dedykacja z autografem solenizanta, datowana na dzień 8 maja 1971 r. (Lorentz 1986, s. 83).

TPW w porozumieniu z Mirą Zimińską-Sygietyńską podjęło się wydania grającej pocztówki *Walczyk o Zamku*. Wszyscy artyści biorący udział w powstaniu i nagraniu płyty zrezygnowali z honorariów, co zostało uwidocznione na pocztówce. Płytę, jako cegielkę na odbudowę Zamku, można było nabyć w siedzibie TPW. Towarzystwo było jedynym dystrybutorem cegielki, którą rozprowadzano wśród członków zwyczajnych i wspierających (*Odbudowa Zamku...* 1967–1984). Zespół „Mazowsze” rozpowszechniał cegielkę na terenie całego kraju i za granicą podczas swoich koncertów.

Do akcji zbierania funduszy włączyła się młodzież zrzeszona w szkolnych kołach Młodego Przyjaciela Warszawy działających pod egidą TPW (*Sprawozdanie...* 1973). W połowie maja 1972 r. uczniowie otrzymali „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”. Podczas uroczystości maturzyści wręczyli

prof. Lorentzowi teczkę z 28 meldunkami z realizacji zobowiązań na rzecz Zamku. Najczęściej podejmowane społeczne akcje młodzieży dotyczyły zbiórki makulatury i metali kolorowych, zbierania datków pieniężnych oraz organizowania w szkołach różnych imprez popularyzujących odbudowę Zamku.

Z inicjatywy TPW 29 października 1972 r. Dyrekcja Wyścigów Konnych na Służewcu przeznaczyła dochód z jednej gonitwy w wysokości 188 tys. zł na odbudowę Zamku. Gonitwa dedykowana Zamkowi oraz obecność na wyścigach członków Zarządu Głównego TPW były również okazją do promocji wobec 25 tys. widzów działalności stowarzyszenia (*Towarzystwo...* 1973, s. 41). Podczas organizacji gonitwy koni dwuletnich o puchar Zamku Królewskiego, zwycięskiego jeźdźca i konia „Esperanzo” dekorował prof. Stanisław Lorentz („Biuletyn Zamkowy” 1972, s. 5; „Stolica” 1972, s. 11). Prezes TPW zwycięskiego jeźdźca i klacz w Gonitwie Zamku Królewskiego dekorował do 1976 r.

W 1973 r. dzięki inicjatywie członków TPW na stadionie Legii przy ul. Łazienkowskiej odbył się mecz piłki nożnej między Klubami WSK „Legia” i WSK „Gwardia” w najlepszym składzie osobowym, o puchar „Zamku Królewskiego w Warszawie”. Puchar ufundował Centralny Związek Rzemiosła, a wykonała go firma Łopieńskich. Ponieważ puchar był przechodni, mecze odbywały się przez kilka lat z rzędu. Po jednym ze spotkań, prof. Lorentz powiedział oficjalnie: „Inicjatywę Towarzystwa Przyjaciół Warszawy uważam za bardzo cenną. W ten sposób rzesze warszawskich kibiców mogły przyczynić się do wielkiego dzieła, jakim jest odbudowa Zamku. Słowa podziękowania należą się organizatorom oraz piłkarzom za przeprowadzenie tego bardzo ciekawego meczu” (*Imprezy...* 1963–1991). Dzięki staraniom i współdziałaniu w pracach organizacyjnych TPW, 2 marca 1975 r. po raz drugi odbył się mecz piłki nożnej o puchar Zamku, między klubami warszawskimi „Legią” i „Gwardią”. Dochód z imprez w kwocie 94 tys. zł przeznaczono na odbudowę Zamku (*Sprawozdanie...* 1975, s. 3).

W 1976 r. ze składek członkowskich TPW zakupiło z dawnych zbiorów rodziny Tarnowskich gobelin *Dawid i Abigail* wykonany wg kartonu artysty flamandzkiego z Antwerpii Coecke van Aelsta z drugiej połowy XVI w. (*Arras...* 1976). Dzieło sztuki przedstawia scenę ze *Starego Testamentu*, w której Abigail stara się pozyskać przychylność króla Dawida ofiarowując mu żywność dla wojska. Ten niezwykle cenny dar dla Zamku można było początkowo oglądać w Muzeum Narodowym, a dziś zdobi Galerię Owalną na pierwszym piętrze, w miejscu przez które przechodzą wszyscy zwiedzający Zamek.

Członkowie TPW znali przyszłe potrzeby Zamku Królewskiego. Wiedzieli, że będą potrzebni odpowiednio przeszkoleni przewodnicy. Udało się

zachęcić 75 kandydatów na społeczny kurs przewodników po Zamku, który obejmował cykl wykładów na temat historii pomnika pamięci, jego rekonstrukcji i konserwacji dzieł sztuki (*Kurs ... 1977*, s. 14). Wykładowcami kursu zostali historycy sztuki, pracownicy Muzeum Narodowego.

Na uroczystościach zorganizowanych z okazji 10-lecia działalności TPW, prof. Lorentz wypowiedział znaczące słowa: „Wielki to będzie dla nas dzień, gdy zegar na wieży Zygmuntońskiej zacznie znów wybijać godziny i kwadransy; wielka radość, gdy w roku 1975 wejdziemy już do zrekonstruowanych w 2 skrzydłach wnętrza zamkowych i gdy w roku 1978 Zamek będzie już w pełni odbudowany” (Krzyżakowa 1973, s. 6).

Zakończenie pierwszego etapu odbudowy i uroczyste przekazanie bryły zamkowej nastąpiło 19 lipca 1974 r. Wydarzenia towarzyszące tej podniosłej chwili ujawniły, iż w dalszych pracach na rzecz odbudowy Zamku pojawią się konflikty, których nie da się uniknąć. I tak polska rozgłośnia Radia Wolna Europa zwróciła uwagę na fakt pominięcia i zepchnięcia w cień prof. Lorentza oraz jego ekipy w czasie uroczystości zakończenia odbudowy w stanie surowym Zamku: „W przemówieniu Józefa Kępy ani razu nie padło nazwisko Stanisława Lorentza i Jana Zachwatowicza. Nie wymieniono architektów, którym zawdzięczamy wierne odtworzenie Zamku w jego dawnej historycznej postaci (...). Mamy uwierzyć, że Zamek Królewski zawdzięcza swą odbudowę wyłącznie Józefowi Kępie i partii” (Majewski 2005, s. 129). W przeddzień 45. rocznicy wybuchu II wojny światowej Zamek Królewski został przekazany w służbę społeczeństwu. W uroczystości wziął udział Wojciech Jaruzelski, przemawiał Henryk Jabłoński. Jak wspominał w swoich albumach prof. Lorentz: „Oczywiście nie uczestniczyłem w żadnych uroczystościach zamkowych 30 i 31 sierpnia. Na poufne zapytania wcześniejsze odpowiedziałem, że odmawiam uczestnictwa. Włączenie do uroczystości ZBOWiD-u i przemówienie polityczne Henryka Jabłońskiego uważam za skandaliczne. Jest to dla mnie dzień bardzo smutny – otwarcie Zamku. (...) jestem szczęśliwy, że w uroczystościach nie uczestniczyłem, oglądałem ją w telewizji”.

Od znajomych i przyjaciół nadchodziły do Lorentza listy z osobistymi refleksjami, z podziękowaniami za odbudowanie Zamku. Wśród tej korespondencji znajduje się list od prof. Juliusza W. Gomulickiego, zasłużonego członka ZG TPW: „Czcigodny i Drogi Panie Profesorze – przyglądałem się uważnie – w telewizji – osobliwej uroczystości przekazania ministrowi Ż. przez samozwańczego „przewodniczącego” Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego „aktu” zakończenia owej odbudowy i serdecznie gratulowałem, w myśli, Panu Profesorowi, jego niedawnej rezygnacji z wszelkich zamkowych praw

i obowiązków. Inicjator i nieustrudzony rzecznik odbudowy Zamku Królewskiego, troskliwy konserwator jego szczątków, inspirator i animator związanych z nim badań naukowych, krótko mówiąc: prawdziwy wskrzesiciel tego pomnika sławy i chwały narodowej – świecił wówczas przez nieobecność! „*Eo magis praefulgebat – że sparafrazuję Tacyta (Ann. III 76) quod non videbatur...*” (*Korespondencja... 1971–1985*).

Podsumowanie

Zwykli członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w znaczącym stopniu przyczynili się do odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Towarzystwo otrzymało zgodę od władz na organizowanie i przeprowadzanie publicznych kwest. Członkowie stowarzyszenia zbierali pieniądze do puszek, pełnili dyżury przy dużych skarbonkach umieszczonych w miejscach publicznych, w tym w muzeach. W zbiorach TPW do dziś znajdują się te puszki, do których kwestowano. Jak wynika z licznych doniesień prasowych i archiwalnej dokumentacji znajdującej się w zbiorach TPW, organizacja przodowała w akcjach popularyzacji i gromadzeniu środków finansowych na fundusz odbudowy Zamku. Aktywność w gromadzeniu środków na odbudowę Zamku oraz popularyzacja problemów jego odbudowy w kraju i poza jego granicami były wspierane przez koncerty, zbiórki pieniędzy, imprezy sportowe, nagrania, wyjazdy zagraniczne i spotkania z przedstawicielami Polonii.

Członkowie TPW przez swoje zaangażowanie i organizację różnych spotkań, popularyzowali ideę odbudowy Zamku Królewskiego. W ten sposób wpłymano na kształtowanie postaw mieszkańców stolicy i całego kraju. Realizacja zamierzonego celu sprzyjała pogłębieniu wiedzy o Zamku Królewskiego w Warszawie, co znalazło swój wyraz w zaangażowaniu społeczeństwa w sprawę odbudowy. Upowszechnianie wiedzy, umacnianie więzi, rozwijanie współpracy z organizacjami społecznymi działającymi w kraju i polonijnymi, inicjowanie wydawnictw, inicjowanie i organizowanie imprez w celu zwiększenia zainteresowania sprawami Zamku przyniosło efekty. Społeczna misja TPW nie zakończyła się z chwilą całkowitego zakończenia prac budowlanych i przekazania Zamku do użytku. Rozpoczął się nowy, bardzo ważny rozdział upowszechniania wśród społeczeństwa znaczenia i roli Zamku, jako kluczowego ośrodka kultury narodowej i sztuki oraz upamiętniania jego dziejów. Do dziś przewodnicy turystyki miejskiej, zrzeszeni w szeregach TPW, organizują dla turystów wycieczki z oprowadzaniem po Zamku Królewskim w Warszawie.

Bibliografia

- Apel ZG Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w sprawie odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie* (1971), „Stolica”, nr 11.
- Arras dla Zamku Królewskiego* (1976), „Stolica”, nr 25.
- „Biuletyn Zamkowy” (1972), nr 35/80.
- Czeczot-Gawrak Z. (1979), *Kultura Warszawy w dokumencie filmowym*, (w:) Kazimierski J., Kołodziejczyk R., Kormanowa Ż., Rostkowska H., Więcek A. (red.), *Kultura Warszawy*, PWN, Warszawa.
- Grabowski J. (1971), *Gawęda o Zamku Królewskim w Warszawie*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa.
- Gutkowski J. (1999), *Udział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w inicjowaniu odbudowy i odbudowie Zamku Królewskiego*, (w:) Leska M. (red.), *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wczoraj, dziś, jutro*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa.
- Imprezy, 1. Zarząd Główny, 2. Oddziały, cz. 3.* (1963–1991), Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.
- Koczorowska-Pielińska E. (1979), *Dziennik konserwatorski Zamku Królewskiego w Warszawie (2 V 1949–30 IX 1950)*, „Rocznik Warszawski”, t. 15.
- Korespondencja ogólna* (1967–1970), Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.
- Korespondencja ogólna* (1971–1985), Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.
- Krzyżakowa K. (1973), *W X-lecie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica”, nr 46.
- Kurs społecznych przewodników* (1977), „Stolica”, nr 45.
- Lorentz S. (1971), *Konfrontacje Zamkowe*, „Kronika Warszawy”, nr 3.
- Lorentz S. (1986), *Walka o Zamek*, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa.
- Majewski P. (2005), *Ideologia a konserwacja. Restauracja Zamku Królewskiego w Warszawie 1944–1980*, „Rocznik Warszawski”, t. 33.
- „Mazowsze” wyrusza na krajowe tournée (1971), „Express Wieczorny”, nr 253.
- Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie 1967–1984*, Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.
- Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW powołanego dnia 24 lutego 1964 roku do końca kadencji t.j. do dnia 13 marca 1967 roku* (1967), Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.
- Siedem wieków Zamku Królewskiego w Warszawie: materiały z sesji Komisji Naukowej przy Obywatelskim Komitecie Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, w dn. 16–17 II 1972 r.* (1972), PWN, Warszawa.
- Sprawozdanie z działalności za okres 16 XI 1970 – 30 X 1973 r.* (1973), TPW, Warszawa.

Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975 (1975),

TPW, Warszawa.

„Stolica” (1972), nr 46.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973 (1973), PIW, Warszawa.

Afiliacja: dr Beata Michalec

Akademia Finansów i Biznesu Vistula

Instytut Historii

ul. Stokłosa 3

02-787 Warszawa

e-mail: b.michalec@vistula.edu.pl

